

JAN FELIKS TOMCZYK

Uniwersytet Wrocławski
ORCID 0000-0001-5715-2505

AŻ PO WIDNOKRĄG. CZTERY PANORAMY ZE ŚNIEŻKI
Z LAT 1881–1882 ERNSTA WILHELMA KNIPPLA
W ZBIORACH MUZEUM KSIĄŻĄT LUBOMIRSKICH
WE WROCŁAWIU*

Tytułowe panoramy ze Śnieżki to cztery litografie wykonane w latach 1881–1882 przez urodzonego 24 kwietnia 1811 w Ściegnach, a zmarłego 16 kwietnia 1900 w Kowarach¹ Ernsta Wilhelma Knippla. Ryciny te powstały w jego zakładzie Verlag Ernst Wilhelm Knippel w Kowarach, niewielkiej miejscowości u stóp Karkonoszy. Są one jednymi z najciekawszych prac Knippla, który był ważnym reprezentantem twórców z tzw. *grupy kowarskiej* – grafików tworzących od początku XIX wieku do 1920 roku w Kowarach. Pierwszym spośród nich był Friedrich August Tittel (1782–1836), wychowanek drezdeńskiej akademii, nauczyciel między innymi Knippla², który po śmierci mistrza wykupił warsztat od jego spadkobierców w 1840 roku. Współwłaścicielem wydawnictwa graficznego przez 18 lat, od 1840 roku aż do śmierci w 1858 roku, był Carl Julius Rieden³. Był to najlepszy okres w historii zakładu. Powstające w nim prace prezentowały wtedy najwyższy poziom artystyczny, ponadto Rieden i Knippel poszerzyli ofertę o przedstawienia fabryk na Górnym Śląsku – tematykę wówczas pionierską, co więcej ukazywaną

* Tekst wystąpienia wygłoszonego 17 czerwca 2019 podczas sympozjum „Dzieła znane i nieznane. Muzeum Książąt Lubomirskich na nowo odkrywane”, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

¹ Zob. R. Kincel, *Z życia i działalności grafików szkoły kowarskiej (nieznane materiały i nowe ustalenia)*, „Rocznik Jeleniogórski” 1987–1988, t. 25–26, s. 200; A. Marsch, *Widoki Śląska od 1493 roku do końca XIX wieku a kolekcja Haselbacha. Ilość a jakość: od projektu artysty do produkcji masowej*, [w:] *Podróże w czasie. Dawne widoki Śląska na grafikach z kolekcji Haselbacha*. Red. M. Bauer [et al.], Marburg–Regensburg–Wrocław–Görlitz 2007, s. 284.

² Zob. A. Marsch, *op. cit.*, s. 280.

³ *Ibidem*, s. 284.

przez nich często w wyjątkowy sposób – w formie nokturnów. Był to też czas największego prestiżu wydawnictwa – industrialne litografie zamawiali w nim przemysłowi magnaci i pruski dwór. Jedna z górnośląskich prac pojawiła się nawet w Londynie w 1851 roku na pierwszej Wystawie Światowej⁴.

Niestety, po śmierci Riedena rozpoczął się okres stagnacji wydawnictwa. W 1860 roku Knippel zaprzestał produkcji litografii górnośląskich i skupił się już tylko na krajobrazach z Dolnego Śląska. Nie tworzył jednak nowych kompozycji, powielał jedynie stare motywy w mniejszym, a więc poręczniejszym i tańszym, formacie⁵.

W latach siedemdziesiątych rozpoczął się kryzys tradycyjnej grafiki górskiej, wypieranej z rynku przez kartki pocztowe i fotografię. W 1878 roku oficyna Knippla była jedynym wydawnictwem graficznym w Kowarach, natomiast już wtedy istniały tam dwa zakłady fotograficzne⁶. Na spadek popularności tradycyjnej grafiki wpłynął też gwałtowny rozwój masowej turystyki górskiej, w której coraz większy udział mieli ludzie niezamożni, zadowolający się małoformatowymi ilustracjami z powielanymi motywami, a czasem wręcz odbitkami z gumowych stempli, w jakie zaopatrzyły się schroniska⁷.

Dziwić może, że w tych niesprzyjających warunkach Knippel stworzył na początku lat osiemdziesiątych XIX wieku *Widoki ze Śnieżki* – wspaniałe dzieło, obok górnośląskich nokturnów najbardziej nietypowe i innowacyjne w całym jego dorobku⁸. *Widoki ze Śnieżki* to panoramy w cztery strony świata: na zachód, północ, wschód i południe. Knippel ukazał na nich nie tylko krajobraz naturalny, ale i szczegółowo – jak na taki format – przedstawił miejscowości. Ilustracjom towarzyszą umieszczone pod nimi nazwy obiektów – im dalej obiekt jest od widza, tym bliżej brzegu karty naniesiono jego podpis. Dokładność przedstawienia osiągnięto przy pomocy przyrządów optycznych⁹.

Widok został ożywiony przez sztafaż ludzki. Postacie ukazane są w dość dobrze odwzorowanych strojach z epoki. Przedstawiają swego rodzaju wzorce zachowań i typy osób przybywających wówczas w góry, dzięki czemu widz może się z nimi utożsamić. To cechy typowe dla biedermeieru, którego wpływy w twórczości grupy kowarskiej są wyraźnie widoczne, choć tutaj bardzo już późne¹⁰. Na grafice ukazującej widok zachodni uwagę zwraca zawieszona na słupie telegraficznym tabliczka z datą powstania litografii, powielająca też informacje o autorstwie i zakazie kopiowania, umieszczone na każdej karcie powyżej ilustracji. Lokowanie ta-

⁴ Zob. J. Brade, „Piękny widok”. *Idealizujące i romantyczne przedstawienia śląskich miast, krajobrazów oraz przemysłu od około 1800 do 1850/1860 roku*, [w:] *Podróże w czasie*, op. cit., s. 57.

⁵ Zob. R. Kincel, op. cit., s. 208.

⁶ Zob. A. Marsch, op. cit., s. 286.

⁷ Zob. R. Kincel, op. cit., s. 208.

⁸ Zob. J. Brade, op. cit., s. 59; A. Marsch, op. cit., s. 284–285.

⁹ Zob. E.K. [brak podanego pełnego imienia i nazwiska], *Einiges über Schmiedeberg im Riesengebirge*, „Der Wanderer im Riesengebirge” 1889, No. 85, s.129.

¹⁰ Zob. I. Rylska, *Krajobraz śląski w grafice grupy kowarskiej XIX wieku*, „Roczniki Sztuki Śląskiej” 1959, t. 1, s. 99–104.

kich podpisów na elementach ukazanego pejzażu było w grupie kowarskiej rzadko stosowanym zabiegiem¹¹.

Grafiki wykonane zostały na bazie rysunków sporządzonych przez E.W. Knippla na szczycie. Jest to typowe dla tego twórcy, podchodził on bowiem bardzo poważnie do wstępnych prac nad dziełem, o czym świadczą liczne pozostałe po nim szkice¹². Technika, w której Knippel stworzył *Widoki ze Śnieżki*, jest litografia. Mocno jednak naśladuje ona malarstwo poprzez redukcję ciągłego konturu do nagromadzonych kresek i kropek. Zestaw w zbiorach Muzeum Książąt Lubomirskich to wersja czarno-biała – tańsza od kolorowej, ręcznie malowanej, która również powstała¹³.

Co jednak jest w tym dziele Knippla takiego niezwykłego? Jest ono najpewniej pierwszym przedstawieniem widoku z Karkonoszy w formie panoramy z podpisami obiektów i prawdopodobnie jedyną tego rodzaju pracą, jaka powstała wśród artystów z grupy kowarskiej. Grafika taka, przez turystów kupowana najczęściej w miejscowości lub schronisku na trasie, po dotarciu na szczyt służyła do rozpoznawania tego, co z niego widać, po zejściu zaś stanowiła pamiątkę.

Oczywiście taki typ obrazowania nie był wynalazkiem Knippla. Dzieła tego rodzaju powstawały już wcześniej. Za ich pioniera można uznać Hansa Heinricha Kellera, żyjącego w latach 1778–1862 szwajcarskiego grafika pejzażystę i propagatora turystyki. Ukazywał w ten sposób na przykład widoki ze szczytu Rigi w Prealpach Szwajcarskich¹⁴.

Panoramy ze szczytów były dużo rzadsze niż widoki na góry, co mogło wynikać z mniejszej atrakcyjności krajobrazu ujętego z tej perspektywy. Johann Rudolf Wyss w przewodniku po Szwajcarii z 1816 roku uprzedzał, że widok z góry przypomina „mapę zamiast jakiegoś Poußina lub Claude’a Lorraina”¹⁵. Być może dlatego też początkowo wiele tego typu dzieł powstawało na zlecenia towarzystw górskich i miało charakter raczej specjalistyczny niż czysto komercyjny. Upowszechniły się jako pamiątka turystyczna właściwie dopiero w erze pocztówek, choć wtedy były już zwykle, z racji formatu, mniej szczegółowe.

Co jednak mogło być przyczyną tego, że starszy już kowarski grafik, od niemal ćwierćwiecza powielający te same motywy i pracujący w schodzącej już ze sceny technice, tworzy nagle tak wyjątkowe, przynajmniej na tutejszym grun-

¹¹ Oprócz *Widoków ze Śnieżki* jeszcze grafika *Zamek Książ na Śląsku* Fryderyka Augusta Tittla, 1809 rok, akwaforta, 17,6 × 27,2, MJG AH 2527/14, Muzeum Karkonoskie w Jeleniej Górze (za A. Szczodrak, *Grafika dziewiętnastowiecznych artystów kowarskich w zbiorach Muzeum Karkonoskiego w Jeleniej Górze*, [w:] *Krajobraz i ludzie na pograniczu śląsko-saksońskim*. Red. nauk. P. Oszczański, Jelenia Góra 2014, s. 25, ilustracja nr 1).

¹² I. Rylska, *op. cit.*, s. 101–102; zob. m.in. ilustracje nr 160, 162, 163 zamieszczone w artykule A. Marsch, *op. cit.*, s. 250, 252.

¹³ Zob. *Widok ze Śnieżki na południe*, Ernst Wilhelm Knippel, druk dwubarwny, 21,3 × 36,2, MJG AH 3207, Muzeum Karkonoskie w Jeleniej Górze (za: *Krajobraz i ludzie...*, *op. cit.*, s. 35, il. 14).

¹⁴ Zob. T. Germann, *Hans Heinrich Keller*, [w:] *SIKART Lexikon zur Kunst in der Schweiz* [online] <http://www.sikart.ch/KuenstlerInnen.aspx?id=4025606> [dostęp: 28.02.2020].

¹⁵ Cyt. za: J. Brade, *op. cit.*, s. 50.

cie, dzieło? Sądzę, że odpowiedzią na to pytanie może być budowa linii kolejowej do Kowar, której otwarcie nastąpiło w maju 1882 roku. Kolej była wówczas głównym czynnikiem rozwoju masowej turystyki, zaś wiodąca do Kowar linia powstała jako pierwsze po śląskiej stronie Karkonoszy połączenie, dobiegające bezpośrednio pod główny grzbiet¹⁶. Knippel mógł więc liczyć na znaczny przyływ turystów i, aby wzmocnić swą konkurencyjność z pocztówkami oraz fotografiami, postanowił stworzyć nietypową, nowatorską, a przez to ciekawą dla odbiorcy pracę.

Czy faktycznie mu się to udało? Jego dzieło zostało dostrzeżone i docenione przez lepiej wykształcone osoby, np. Theodor Eisenmänger, nauczyciel miejskiej szkoły ewangelickiej w Kowarach, w swej książce *Historia miasta Kowary w Karkonoszach* [...] z 1900 roku, pisze o „najprzedniejszej panoramie ze Śnieżki” autorstwa E.W. Knipppla¹⁷. Równocześnie jednak była ona mało znana ogółowi, co stwierdza autor artykułu *Einiges über Schmiedeberg im Riesengebirge*, zamieszczonego w numerze 85 czasopisma „Der Wanderer im Riesengebirge” z 1889 roku¹⁸. Wpływ na to mogła mieć właśnie masowość turystyki, w której dominować zaczęli słabiej wykształceni i mniej zamożni ludzie. Dla nich lepszą pamiątką była pocztówka – tańsza i łatwiejsza w odbiorze, często wręcz przekraczająca granicę kiczu, podczas gdy praca Knipppla z racji formatu i techniki była droższa, zaś jej uroda bardziej wymagająca i nieoczywista.

BIBLIOGRAFIA

- Brade Johanna, *Die Graphiksammlung des Namslauer Brauereibesitzers Albrecht Haselbach (1893–1979)*, [w:] *Krajobraz i ludzie na pograniczu śląsko-saksońskim*. Red. nauk. P. Oszczanowski, Jelenia Góra 2014, s. 39–52.
- Brade Johanna, „Piękny widok”. *Idealizujące i romantyczne przedstawienia śląskich miast, krajobrazów oraz przemysłu od około 1800 do 1850/1860 roku*, [w:] *Podróż w czasie. Dawne widoki Śląska na grafikach z kolekcji Haselbacha*. Red. M. Bauer [et al.], Marburg–Regensburg–Wrocław–Görlitz 2007, s. 43–61.
- Codogni-Łańcucka Diana, *Wilhelm Müeller. Zmierzch szkoły kowarskiej*, [w:] *Krajobraz i ludzie na pograniczu śląsko-saksońskim*. Red. nauk. P. Oszczanowski, Jelenia Góra 2014, s. 161–176.
- Eisenmänger Theodor, *Historia miasta Kowary w Karkonoszach spisana przez Theodora Eisenmängera onegdaj nauczyciela miejskiej szkoły ewangelickiej wydana w 1900 roku*, tłum. T. Pryll, Bukowiec 2011.

¹⁶ T. Steć, W. Walczak, *Karkonosze. Zarys monograficzny*, Warszawa 1954, s. 71; *idem*, *Karkonosze. Monografia krajoznawcza*, Warszawa 1962, s. 218; R. Kincl, *Początki przewodnictwa turystycznego w Karkonoszach*, Jelenia Góra 1972, s. 33.

¹⁷ T. Eisenmänger, *Historia miasta Kowary w Karkonoszach spisana przez Theodora Eisenmängera onegdaj nauczyciela miejskiej szkoły ewangelickiej wydana w 1900 roku*, tłum. T. Pryll, Bukowiec 2011, s. 228.

¹⁸ E.K., *op. cit.*, s.129.

- Germann Thomas, *Hans Heinrich Keller*, [w:] *SIKART Lexikon zur Kunst in der Schweiz* [online] <http://www.sikart.ch/KuenstlerInnen.aspx?id=4025606> [dostęp: 28.02.2020].
- K.E. [brak podanego pełnego imienia i nazwiska], *Einiges über Schmiedeberg im Riesengebirge*, „Der Wanderer im Riesengebirge” 1889, No. 85, s. 129.
- Kincel Ryszard, *Z życia i działalności grafików szkoły kowarskiej (nieznane materiały i nowe ustalenia)*, „Rocznik Jeleniogórski” 1987–1988, t. 25–26, s. 187–216.
- Kolbuszewski Jacek, *Z dziejów Śnieżki w Karkonoszach*, Warszawa–Kraków 1990.
- Len Ryszard, *Śladami wedutystyki i wedutologii śląskiej. Od Friedricha Bernharda Wernera do grupy kowarskiej*, [w:] *Krajobraz i ludzie na pograniczu śląsko-saksońskim*. Red. nauk. P. Oszczanowski, Jelenia Góra 2014, s. 123–142.
- Marsch Angelika, *Kotlina Jeleniogórska i jej pałace w grafikach XVIII i XIX w.*, [w:] *Dolina Zamków i Ogrodów. Kotlina Jeleniogórska – wspólne dziedzictwo*. Red. O. Czerner, A. Herzig, Jelenia Góra 2001, s. 230–244.
- Marsch Angelika, *Widoki Śląska od 1493 do końca XIX w. a kolekcja Haselbacha*, [w:] *Podróże w czasie. Dawne widoki Śląska na grafikach z kolekcji Haselbacha*. Red. M. Bauer [et al.], Marburg–Regensburg–Wrocław–Görlitz 2007, s. 83–301.
- Oszczanowski Piotr, *Christian Wilhelm Tischbein (zm. 31 lipca 1824 w Kowarach) – przyczynek do biografii artysty*, [w:] *Krajobraz i ludzie na pograniczu śląsko-saksońskim*. Red. nauk. P. Oszczanowski, Jelenia Góra 2014, s. 177–191.
- Pregiel Piotr, *W II Rzeszy Niemieckiej (1871–1918)*, [w:] *Dzieje Kowar. Zarys monograficzny do 2010 roku*. Red. M. Pawlikowska, W. Wereszczyński, Jelenia Góra – Kowary 2013, s. 255–280.
- Rylska Irena, *Krajobraz śląski w grafice grupy kowarskiej XIX wieku*, „Roczniki Sztuki Śląskiej” 1959, t. 1, s. 97–106.
- Stec Tadeusz, Walczak Wojciech, *Karkonosze. Monografia krajoznawcza*, Warszawa 1962.
- Stec Tadeusz, Walczak Wojciech, *Karkonosze. Zarys monograficzny*, Warszawa 1954.
- Szczodrak Anna, *Grafika dziewiętnastowiecznych artystów kowarskich w zbiorach Muzeum Karkonoskiego w Jeleniej Górze*, [w:] *Krajobraz i ludzie na pograniczu śląsko-saksońskim*. Red. nauk. P. Oszczanowski, Jelenia Góra 2014, s. 23–38.
- Waniek Henryk, *Cztery strony świata*, [w:] *Podróże w czasie. Dawne widoki Śląska na grafikach z kolekcji Haselbacha*. Red. M. Bauer [et al.], Marburg–Regensburg–Wrocław–Görlitz 2007, s. 19–29.
- Wereszczyński Wiesław, *Życie kulturalne przed 1945 rokiem*, [w:] *Dzieje Kowar. Zarys monograficzny do 2010 roku*. Red. M. Pawlikowska, W. Wereszczyński, Jelenia Góra – Kowary 2013, s. 337–354.
- Wnuk Jolanta, *Pejzaż industrialny w grafice Carla Juliusa Riedena i Ernsta Wilhelma Knippela (Rieden&Knippel)*, [w:] *Krajobraz i ludzie na pograniczu śląsko-saksońskim*. Red. nauk. P. Oszczanowski, Jelenia Góra 2014, s. 7–22.

ALL THE WAY TO THE HORIZON.
FOUR SKYLINES FROM ŚNIEŻKA FROM 1881–1882
BY ERNST WILHELM KNIPPEL IN THE COLLECTION
OF THE PRINCES LUBOMIRSKI MUSEUM IN WROCŁAW

SUMMARY

The Śnieżka skylines is four lithographs made between 1881 and 1882 by Ernst Wilhelm Knippel in Kowary. They are probably the first representation of the view from the Giant Mountains in the form of a skyline with the names of the objects and probably the only work of this kind created in the group from Kowary. Apart from innovative industrial graphics, *Widok ze Śnieżki* [*Views from Śnieżka*] is the most crucial work of E.W. Knippel, despite its creation in the late period of his artistic career. E.W. Knippel expected that providing the railway to Kowary in 1882 and the related influx of tourists would increase demand for landscape graphics. In the end, however, his work remained little known to the public. The mass tourist preferred cheaper postcards which are easier to understand.

KEYWORDS: graphics, a group from Kowary, Ernst Wilhelm Knippel, Śnieżka, skyline

3. Ernst Wilhelm Knippel, *Widok ze Śnieżki w kierunku wschodnim*, 1881–1882, Kowary, litografia, (Dział Sztuki Muzeum Książąt Lubomirskich w ZNiO).

4. Ernst Wilhelm Knippel, *Widok ze Śnieżki w kierunku południowym*, 1881–1882, Kowary, litografia (Dział Sztuki Muzeum Książąt Lubomirskich w ZNiO).